STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05037

UN OT AZOY VET ZIKH ENDIKN DI MILKHOME!

Solomon Davidman

Permanent preservation of this book was made possible by the Marcus family, Eugenia, Leonard, Helena & Jeffrey in memory of Sophie Pann

THE MAX PALEVSKY YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

סאַבוויי־ביבליאָטעק

1000

געשיכטעס פאַר גרויס און קליין

ISBN:0-657-05037-7

און אַט אַזוי וועט זיך
ענדיקן די מילכאָמע!

נומער 6 369

פון ש. דאַווידמאַן

דער לערער קוקט אַף די קינדער און צײכנט אין קלאַס־זשורנאַל. אַלע זײַנען שוין דאָ: נאָרמאַן, מאַלקעלע, סטענלי, פּערל, לענאַרד, בעלאַ, קאָפּל, ראָכל, אַוורעמל, הילדע, אַלווין, אוירווינג, עלען, — נאָר פּײ איז נאָך ניטאָ: זי קומט דאָך שטענדיק אין צײַט?

ער גיט אַ קלעפּל אין טישל. עס ווערט שטיל. ער קוקט אַף זײַנע שילער און שילערינס. ער פילט זײערע בליקן, אויפמערקזאַמקײַט:

— הײַנט, קינדער, לערנען מיר געשיכטע. אידישע געשיכטע. עס איז זײער וויכטיק צו קענען געשיכטע. זײער אָפּט כאַזערט זיך געשיכטע איבער. און אַז מע ווײסט, וואָס ס'איז געווען אַמאָל, מע פאַרשטײט, וואָס סע קומט פאָר איצט, — קען מען זיך פאָרשטעלן, וואָס סע וועט שפּעטער זײַן, אין דער צוקונפט!

אין די ווערטער לויפט אַרײַן פּײ אַ פאַרסאָפּעטע. זי איז פאַרפלאָמט. זי אַנטשולדיקט זיך, וואָס זי האָט פאַרשפּעטיקט. דאָס איז די קלוגע פּײ, וואָס האָט דערקלערט דעם לערער, אַז אויב זי איז אַמאָל ניט רואיק אין קלאַס, זאָל ער ניט זײַן ברויגעז אַף איר. ווײַל: אין סקול מוז זי זיצן, ווי אַ סאָלדאַט. אין דער הײם, מוז זי זיך אויפפירן, ווי אַ מענטש. איז די אָרדן־שול איר אײנציקע פרײַע הײם. זי האָט דאָ אירע בעסטע פרײַנט. איז טאָמער רעדט זי אַמאָל שטילערהײט צו אַ כאַווערטע, זאָל דער לערער קײן פאַריבל ניט האָבן.

און אַזוי ווי פּײ האָט נאָר אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם מאַנטל און זיך געלאָזט צו איר פּלאַץ, האָט זי גלײַך אויפגעהויבן איר האַנט:

— לערער, לערער, איך האָב זײער אַ וויכטיקע פראַגע צו שטעלן!

— זייער אַ וויכטיקע פראַגע? — שמייכלט דער לע־רער — נו, פרעגט!

— ווי אַזוי הייבט זיך אָן אַ מילכאָמע און ווי אַזוי ענדיקט זיך אַ מילכאָמע?

— טאַקע אַ גוטע פראַגע! — האָבן מאַלקעלע, נאָר־מאַן, פערל, אוירווינג און הילדע אײַנגעשטימט — מיר דאַרפן עס וויסן.

— טאַקע זייער און זייער אַ נויטיקע פראַגע! — האָט דער לערער פאַר זיך איבערגעכאַזערט און זיך פאַר־טראַכט אַ מינוט — איר פאַרשטייט, קינדער, ניט אַלע מילכאָמעס הייבן זיך אָן און ענדיקן זיך אַף איין אויפן, וועג. נאָר אויב איר ווילט, קען איך אײַך דערציילן ווי אַזוי די לעצטע וועלט-מילכאָמע האָט זיך אָנגעהויבן און געענ־דיקט.

— דאָס איז דאָך אויך געשיכטע! — האָט סטענלי אַ גלאַנץ געטאָן מיט זײַנע קלוגע אויגן.

איז געוואָרן אין קלאַס אַזוי שטיל, אַז מע האָט גע־קענט הערן דאָס אָטעמען פון די קינדער. שילער האָבן ליב צו הערן, ווען דער לערער דערציילט. נאָר מערער האָבן זיי ליב צו הערן, ווען ער דערציילט פון זײַן לעבן.

— איינמאָל, אין אַ הייסער זומער נאַכט, אין 1914, זיך בין געווען אַ קינד אין אײַערע יאָרן, איך האָב זיך געשפּילט מיט מײַנע כאַווײרים אַף דער גאַס, איז אָנגע־פלויגן אַ סאָלדאַט אַף אַ פערד, האָט צוגעקלעפּט אַ בלעטל אַף אונדזער גאַס און איז אַנטלאָפן.

מיר האָבן זיך דערשראָקן, נאָכגעקוקט דעם סאָלדאַט. און אַז דער רײַטער איז פאַרשוואונדן געוואָרן, האָבן מיר זיך צוגערוקט צו דער וואַנט און איבערגעלייענט:

מ אָ ב י ל י ז אַ צ י ע ! מ אָ ב י ל י ז אַ צ י ע !

מיר האָבן יאָ פאַרשטאַנען און ניט פאַרשטאַנען. יע־דער איינער פון אונדז האָט געמיינט, אַז ער ווייסט בע־סער, פאַרשטייט בעסער. מיר האָבן זיך אָנגעהויבן קריגן, באַלד געמאַכט צווישן זיך אַ מילכאָמע.

נאָר אין מיטן דערינען האָט מען אָנגעהויבן אָנלויפן פון אַלע הייזער פון אונדזער גאַס. אַלע זיינען זיך צוזאַ־מענגעלאָפן: טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער, מע האָט געשטרעקט די העלדזער צום בלעטל און זיך געטומלט: דער קייסער האָט דערקלערט מילכאָמע דעם דייטש! פרויען האָבן אָנגעהויבן צו וויינען, און דאָס ערשטע האָט מען אונדז, קינדער, אָנגעהויבן טרייבן פון די גאַסן: „אַהיים, קינדער, סאַ מילכאָמע!"

איך בין געווען שטאַרק ברויגעז אַפן בלעטל, וואָס האָט געבראַכט מילכאָמע און מיר צעשטערט די שפּיל, בין איך אַהיים געלאָפן.

און אין דער היים האָט מען שוין געוואוסט. מע איז געזעסן און געשמועסט. די שוועסטער האָט אויסגערעכנט אַף די פינגער אַ האַלבע שטאָט טאַטעס און זין, וואָס וועלן מאָרגן אַוועק אַף דער מילכאָמע. און כאָטש מיין עלטערער ברודער איז געווען אין דער שווייץ, מיין טאַטע איז ניט געווען מילכאָמע־פּייאיק און איך בין נאָך געווען זייער יונג, איז מען דאָך געווען זייער געטראָפן. יעדער איי־נער האָט געשטעלט מיין טאַטן די פראַגע: ווי לאַנג קען אָנהאַלטן די מילכאָמע?

און אַף מאָרגן און איבערמאָרגן און אַ סאַך, אַ סאַך מאָרגנס האָבן טאַטעס און זין פאַרלאָזט די היימען. זיי האָבן זיך געטראָגן מיט שווערע פּעק און טשיַיניקעס. זיי

זײַנען אַוועק צו דער באַן־סטאַנציע. באַנען זײַנען געקומען און זײ פאַרנומען. און צוריק זײַנען זײער װײניק געקומען.

און די וואָס זײַנען געקומען, זײַנען געקומען אָן הענט, אָן פיס, אָן צײן. קײן גאַנצער איז קײנער צוריק ניט געקומען.

מײַן טאַטע האָט אויפגעהאַנגען אַף דער וואַנט אַ מאַפע פון דער וועלט. אַלע טאָג געקוקט אַף איר. אונדז דערקלערט: די מילכאָמע פאַרשפרײט זיך איבער דער גאַנצער וועלט, אַ וועלט־מילכאָמע! אָט־דאָ האָט מען אַ גאַנצע שטאָט פאַרברענט. די מענטשן, וואָס זײַנען געבליבן לעבן זײַנען אַנטלאָפן אין אַנדערע שטעט. אין דער שטאָט אַרײַן האָט מען שוין צונױפגעבראַכט צוואַנציק טויזנט יעסוימים! קראַנקהײַטן פאַרשפרײטן זיך. אַ גרויסער הונגער ווערט. שלעכט, מײַן קינד, מילכאָמע איז זײער אַ שלעכטע זאַך!

— אָבער ווי אַזוי הײבט זיך אָן אַ מילכאָמע? — האָב איך געפרעגט.

— ניט אַלע מילכאָמעס הײבן זיך אָן גלײַך. די מילכאָמע האָט זיך אָנגעהויבן פון דעם, וואָס אַ פרינץ איז געגאַנגען שפּאַצירן, מיסטאָמע מיט אַ פרינצעסין. איז געקומען אַ מאַן און דערשאָסן דעם פרינץ. האָט דער קעניג, דער פאָטער פון דעם פרינץ, געשיקט אַן אַרמײ סאָלדאַטן צו זוכן דעם מערדער, וואָס איז אַנטלאָפן אין אַ צווײטן לאַנד. דער קעניג פון צווײטן לאַנד האָט זיך באַלײדיקט, וואָס מע זוכט באַ אים אַ מערדער און ער האָט אויך אַרויסגעשיקט אַן אַרמײ סאָלדאַטן. און די סאָלדאַטן האָבן זיך אָנגעהויבן צו שלאָגן. און וואו א קעניג און וואו אַ פרינץ, האָבן זיך דערשראָקן, אַז מע וועט זײ דערשיסן, האָבן זײ געשיקט און געשיקט סאָלדאַטן.

און מע האַלט זיך אין איין שלאָגן. דער זאָגט, אַז יענער קעניג איז שולדיק. און יענער זאָגט, אַז דער קעניג איז שולדיק. דערווייל, מיין קינד, ביז מע וועט ניט אויסגע־פינען וועלכער קעניג איז אין דער עמעסן שולדיק, קען מען ניט אָפּשטעלן די מילכאָמע.

— אָבער, טאַטע, — האָב איך געזאָגט — איך האָב געהערט פון אַרן, דעם שאַמעס׳ אינגל, — אַז ער אַליין האָט געהערט פון זיין ברודער קאַלמען, דער שניידער, אַז פערעץ סטאָליער האָט אַליין דערציילט מיט זיין מויל, אַז סאַשאַ דער סטודענט, וואָס איז אומעטום דאָ, נאָר די פּאָליציי קען אים קיינמאָל ניט כאַפּן, האָט געזאָגט, אַז אין דער עמעסן פירן די קעניגן די מילכאָמע דערפאַר, וואָס זיי ווילן פאַרכאַפּן איינער באַם צווייטן אַ סאַך לאַנד, פאַבריקן, הייזער, שטעט, באַנען, זילבער און בריליאַנטן, — זיי זאָלן ווערן זייער רייך!

— אָבער, שאַ, מיין קינד, רעד ניט אַזוי הויך און ניט אַזוי גיך — האָט זיך מיין טאַטע דערשראָקן פאַר די רייד — ס׳קען זיין, אַז עפּעס איז דאָ אין דעם, נאָר רעדן וועגן דעם אין דער הויך טאָר מען ניט. אַז דעם קייסערס דינער וועלן זיך דערוויסן, אַז דו רעדסט אַזעלכע רייד, וועט מען דיך איינזעצן אין טפיסע אַף דיין גאַנצן לעבן...

און ס׳איז אַוועק אַ יאָר און צוויי און דריי. און איך בין אונטערגעוואַקסן געוואָרן. און מע האָט נאָך אַלץ ניט געוואוסט ווער ס׳איז שולדיק אין דער מילכאָמע. און די מילכאָמע האָט נאָך אַלץ געבערענט אַף דער וועלט. און מיינע כאַווײרים זיינען אונטערגעוואַקסן געוואָרן. און מע האָט אונדז אויך געוואָלט נעמען אין דער מילכאָמע אַריין. און די טאַטעס, וואָס זיינען ניט געפאַלן אין דער מילכאָמע, זיינען געשטאָרבן פון קראַנקהייטן, הונגער. און מיין

טאַטע איז אויך געשטאָרבן פון טיפוס. און ווען מען צו פרעגן וועט זיך ענדיקן די מילכאָמע, האָבן שוין די אינגלעך ניט געהאַט.

אָבער איין מאָל, אין אַ ווינטערדיקן טאָג, אין 1917, האָבן זיך צונויפגענומען אַלע הונגעריקע מאַמעס מיט זייערע הונגעריקע קינדער און זיך געלאָזט גיין צום קייסער מיט גרויסע שילדן: „גיב אונדז ברויט, אונדזערע קינדער שטאַרבן פון הונגער. גיב אונדז פרידן, מיר קענען שוין מער ניט אויסהאַלטן די מילכאָמע!“

אַז דער קייסער האָט דערהערט, אַז די מאַמעס מיט די קינדער גייען אַף אים, האָט ער אַרויסגעשיקט אַלע זשאַנדאַרמען און פּאָליציי-לײַט און זיי אָנגעזאָגט: „אויב די מאַמעס וועלן זיך ניט וועלן צעגיין אין זייערע היימען, זאָלט איר שיסן צום טויט!“

און אַזוי ווי די זשאַנדאַרמען און די פּאָליציי-לײַט האָבן אָנגעשטעלט די ביקסן צו שיסן די מאַמעס און די קינדער, איז אין דעם מאָמענט אָנגעקומען אַן אָפּטיילונג פון רייטער-סאָלדאַטן, קאָזאַקן, דערזען, אַז מע פירט מילכאָמע שוין קעגן פרויען און קינדער, האָט זיי פאַרדראָסן און זיי האָבן אויפגעהויבן זייערע שווערדן און פאַרטריבן דעם קייסערס זשאַנדאַרמען.

אַז דאָס פאָלק האָט דאָס דערהערט, האָבן זיך אַלע אַ שאָט געטאָן פון די הײַזער, פון די פאַבריקן, פון די קאַנטאָרן, פון די געשעפטן, פון די קאַזאַרמעס, — און אַלע צום קייסער:

„מיר ווילן שאָלעם!“

האָט זיך דער קייסער דערשראָקן און זיך גלײַך אָפּגעזאָגט פון זײַן טראָן. אַז דער דײַטשער קייסער האָט דערהערט, אַז דער רוסישער קייסער איז געפאַלן פון

זײַן טראָן, האָט ער אָנגעהויבן ציטערן און פאַרלירן זײַן קרוין. די סאָלדאַטן פון אַלע לענדער האָבן זיך אָנגעהויבן ברידערן און געמאַכט שאָלעם אַף דער וועלט.

אָט אַזוי האָבן פרויען און קינדער פאַרענדיקט די לעצטע וועלט-מילכאָמע! — — —

— אָבער הײַנט זײַנען דאָך קיין קעניגן ניטאָ! — האָט לענאַרד באַמערקט.

— אַזוי! — האָט מאַלקעלע געזאָגט — נאָך דאָ גענוג: אין ענגלאַנד, רומעניע, יאַפאַן און אין אַ סאַך אַנדערע לענדער.

— מע מיינט ניט נאָר אַלטע קעניגן, מע מיינט נײַע קעניגן, די געלט-קעניגן! — האָט סטענלי דערקלערט.

— וואָס מיינט עס? — האָט בעלאַ אויסגעשריען.

— קינדער! — האָט דער לערער איבערגעשלאָגן — איר ווילט וויסן צו פיל, איר זענט נאָך יונג. מיר דאַרפן נאָך הײַנט לערנען געשיכטע.

— אָבער איין זאַך נאָך, לערער — האָט פּיי זיך געריסן — מיר דאַרפן וויסן, אַלע דאַרפן וויסן, אַז עס זײַנען דאָ קעניגן פון אָטאָמאָבילן, אויל, אײַזן, גאָלד, זילבער און בריליאַנטן.

— אָבער קיין קעניגן גייען דאָך ניט אַף קיין מילכאָמעס, ווי אַזוי-זשע וועט זיך ענדיקן די מילכאָמע? — האָט אירווינג געפרעגט.

ס׳איז שוין געוואָרן שפּעט. און באַ קינדער שעפּן זיך קיינמאָל ניט אויס קיין פראַגן. און זיי לאָזן זיך ניט אָפּנאַרן אויך. האָט דער לערער פאַרענדיקט:

— נו, קינדער, אויב עס וועט קיינער ניט וועלן אָפּשטעלן די מילכאָמע, וועלן שוין מוזן נאָכאַמאָל קומען די מאַמעס מיט די קינדער און פאַרענדיקן די מילכאָמע!...

5־טער פעברואר, 1940.